

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТКИЊЕ ЉУБИЦЕ ЂУРИЋ

Грамматикализација броја 'један' у српском као балканскословенском језику у поређењу с француским:
ареална и типолошка перспектива

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
<p>1. Датум и орган који је именовао комисију:</p> <p>Наставно-научно веће Филолошког факултета Универзитета у Београду на седници одржаној 25. септембра 2019. донело је одлуку о образовању Комисије за преглед и оцену докторске дисертације коју је Љубица Ђурић предала под насловом „Грамматикализација броја 'један' у српском као балканскословенском језику у поређењу с француским: ареална и типолошка перспектива”.</p> <p>2. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:</p> <ol style="list-style-type: none">1. др Веран Станојевић, ванредни професор, ужа научна област Романистика, изабран у звање ванредног професора 10. марта 2015, Филолошки факултет Универзитета у Београду, ментор.2. др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област Савремени српски језик и теоријске лингвистичке дисциплине, изабран у звање редовног професора 1. септембра 2005, Филолошки факултет Универзитета у Београду.3. др Биљана Сикимић, научни саветник, изабрана у звање научног саветника 25. фебруара 2015, Балканолошки институт САНУ, Београд.
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
<ol style="list-style-type: none">1. Име, име једног родитеља, презиме: Љубица, Зоран, Ђурић2. Датум рођења, општина, република: 21.6.1985, Савски венац, Београд, Србија.3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе: ---4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: ---
III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:
<p>Грамматикализација броја 'један' у српском као балканскословенском језику у поређењу с француским: ареална и типолошка перспектива</p>
IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:
<p>Докторска дисертација Љубице Ђурић садржи 188 страна, не рачунајући биографију кандидаткиње и изјаве о ауторству. Дисертација садржи и сажетак на српском, енглеском и руском језику, са одговарајућим кључним речима, као и садржај.</p>

Дисертација садржи осам поглавља: 1. Уводна разматрања (1–4); 2. Историјат питања: лексема *један* у српском (5–30); 3. Граматикализација (31–46); 4. Специфичност и неспецифичност (47–108); 5. Генеричност (109–115); 6. Предикат (116–136); 7. Граматикализација лексеме 'један' у балканским језицима (137–165); 8. Закључак (166–173). Библиографија (174–188) садржи 165 јединица литературе на српском, француском, енглеском, бугарском и македонском, из области семантике неодређеног члана, затим лексеме *један* у српском, бугарском и македонском, те семантике неодређених заменица, граматикализације и балканске лингвистике. Корпуси из којих су ексцерпирани анализирани примери наведени су посебно на крају листе библиографских јединица.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

У *првом*, уводном поглављу, кандидаткиња је дефинисала предмет истраживања, поставила циљеве и представила структуру дисертације. За централни предмет истраживања одабрала је изражавање неодређености у српском језику помоћу лексеме *један*, као и сличности које се испољавају у употреби ове лексеме у српском језику и еквивалентних лексема у словенским језицима на Балкану, с једне стране, и француског неодређеног члана, с друге стране. Избор француског језика за овакво поређење оправдава се чињеницом да француски језик поседује високо развијен члански систем, док у балканскословенским језицима који поседују одређени члан (бугарски, македонски) питање постојања неодређеног члана још није решено. Кандидаткиња као предмет истраживања наводи и изражавање неодређености помоћу лексеме *неки*, те поређење лексема *један* и *неки* у српском, и лексеме *неки* с француским неодређеним чланом. Кандидаткиња је себи поставила шест циљева, које је формулисала следећим питањима: У којој је мери лексема *један* подударна с француским неодређеним чланом; 2. У којој је мери лексема *неки* подударна с француским неодређеним чланом; 3. У чему се разликују лексеме *један* и *неки*; 4. Колике су сличности између употреба лексеме *један* у српском и употреба еквивалентних лексема у балканскословенским језицима; 5. Колике су сличности између употреба лексеме *један* у српском и употреба еквивалентних лексема у несловенским балканским језицима; 6. колико је лексема *један* напредовала на свом путу ка статусу неодређеног члана. У овом поглављу кандидаткиња је истакла да у својим истраживањима користи пре свега конструисане примере, али и примере из паралелног корпуса француског, српског и енглеског језика *ParCoLab*, као и примере са Интернета.

У *другом* поглављу кандидаткиња представља претходна истраживања лексеме *један* у српском језику, при чему се ослања на најзначајније речнике и граматике српског језика, као и на лингвистичку литературу. Она најпре, у засебном потпоглављу (2.1), показује како је лексема *један* обрађена у речницима, а затим, такође у засебном потпоглављу (2.2), како овој лексеми приступају граматике српског језика. . Потом (потпоглавље 2.3) даје преглед одлика лексеме *један* у српском, на основу њених карактеристика наведених у речницима и граматикама. У потпоглављу 2.4 кандидаткиња представља досадашња лингвистичка истраживања ове лексеме и то према типовима њених употреба. Као главни недостатак досадашњих истраживања истиче се чињеница да лексема *један* у српском није *систематично* поређена с неодређеним чланом у језицима са чланским системом какав је француски, а то је управо оно што истраживање Љубице Ђурић чини оригиналним и актуелним.

У *трећем* поглављу кандидаткиња је увела теорију граматикализације (према Гивону (Givón 1981), Хајнеу (Heine 1997), А. Карлије (Carlier 2001), Вајсу (Weiss 2004), Љ. Гајст (Geist 2013)) која ће јој послужити као оквир за поређење лексеме *један* у српском и француског неодређеног члана. За граматикализацију броја у неодређени члан релевантне су фазе специфичне и неспецифичне интерпретације, затим фаза употребе у генеричким реченицама и употребе у предикату. На основу ових фаза кандидаткиња је организовала своје истраживање, посветивши свакој фази посебно поглавље или потпоглавље у наставку дисертације. У овом поглављу кандидаткиња је указала на различите термине које аутори користе предлажући импликационе скале развоја неодређеног члана из броја 'један' и објаснила своја термилошка решења: термин *детерминација* резервисан је за случајеве када је у синтагми присутна лексема *један*, *неки* или привдевска заменица, док се термин *модификација* користи када је у синтагми присутан привдев или релативна реченица; ове термине кандидаткиња је доследно примењивала у читавом раду. Оваква термилошка разјашњања од изузетног су значаја за контрастирање језика у којима су присутне различите граматичке категорије (попут *детерминатора* у француском и *привдевских заменица* у српском), јер постављају основ за поређење и омогућавају јасно и прецизно позиционирање према феноменима неодређености у испитиваним језицима.

У *четвртном*, најобимнијем поглављу, кандидаткиња је дефинисала појмове *специфичности* и *неспецифичности*. Показала је који контексти фаворизују специфично читање субјекатске именичке синтагме: у француском, то су егзистенцијалне реченице, униперсоналне конструкције, те присуство спецификајућег предиката; у српском, то су егзистенцијалне реченице и ред речи где предикат претходи

субјекту. Сви ови контексти погодују увођењу нових референата у дискурс. Кандидаткиња је на корпусу иниципијентних реченица Вукових и Гримових бајки, те реченица с безличним глаголом *имати* у Вуковим бајкама и корпусу *ParCoLab*, убедљиво показала да постоји афинитет између детерминације именице лексемама *један* и *неки* и увођења нових референата у дискурс, што представља новину у односу на досадашња истраживања. Кандидаткиња је затим, ослањајући се на претходна истраживања, потврдила да су за лексеме *један* и *неки* релевантне две дистинкције: *(не)познатост референта говорнику* и *дискурсна (не)проминентност референта*. Кандидаткиња је такође истакла значај наглашавања за интерпретацију именичке синтагме, и направила разлику између контрастивног и емфатичког наглашавања, чему у досадашњој србистичкој литератури није посвећивано много пажње (али јесте у француској и англосаксонској, нпр. Lambrecht 1981, Mel'čuk 2001), а чију је релевантност за употребу лексеме *један* показала на конструисаним примерима. У делу поглавља које се бави неспецифичношћу, кандидаткиња је најпре навела контексте у којима синтагме с неодређеним чланом у француском могу имати неспецифично читање, а затим тестирала како се лексеме *један* и *неки* понашају у тим контекстима. У питању су тзв. „непрозирни“ контексти (у којима је присутан глагол тражења, глагол жеље, или модални глагол), затим контексти у којима је присутан универзални квантификатор, затим императив, упитна реченица, кодиционална реченица, реченице са негацијом, те поредбене конструкције. На тај начин кандидаткиња је систематично, ослањајући се на јасне критеријуме, доказала да лексема *један* у оваквим контекстима намеће специфично читање синтагме, док је синтагма с лексемом *неки* двосмислена између специфичне и неспецифичне интерпретације.

У *петом* поглављу, кандидаткиња се бавила употребама синтагми с неодређеним чланом и синтагми с *један* у генеричким реченицама, и указала на постојање два типа генеричности: дефиниторне и нормативне, које су релевантне за употребе лексеме *један* у српском језику.

У *шестом* поглављу, кандидаткиња се бави употребом лексеме *један* у предикату. Она овде уводи типологију копулативних реченица, које дели на предикативне и идентификујуће, и показује како лексема *један* у предикату може функционисати или као маркер специфичности, у ком случају је копулативна реченица идентификујућа, или као експресивно-афективни маркер, у ком случају је копулативна реченица предикативна. Оваква дистинкција копулативних реченица у спрези с употребом лексеме *један* у предикату није раније истицана у србистичкој литератури, те представља једну од значајних новина ове дисертације.

У *седмом* поглављу, кандидаткиња се бави граматикализацијом лексеме 'један' у балканским језицима, с посебним освртом на бугарски језик: кандидаткиња даје преглед литературе о лексеми *един* у бугарском (и, у мањој мери, о лексеми *еден* у македонском), и констатује да лексема *један* у српском има веома сличне обрасце употребе, али да се у бугарској лингвистици о чланском статусу лексеме *един* расправља знатно више. Кандидаткиња то приписује чињеници да у бугарском језику постоји одређени члан, те да су стога истраживачи који се овим језиком баве склонили подвођењу лексеме *един* под категорију члана, за разлику од истраживача којима је у фокусу српски језик. Кандидаткиња, затим, пажњу усмерава на остале припаднике, централне или периферне, балканског језичког савеза: румунски, грчки, албански и турски, и закључује да постоје сличности у дистрибуцији лексеме 'један' у свим овим језицима, што може говорити у прилог ареалном пореклу граматикализације броја 'један' у неодређени члан у балканским језицима. Иако је ово већ примећено у литератури, кандидаткиња је, испитавши одређен број изворних говорника на реченицама које илуструју ступњеве граматикализације, указала на сличности које раније нису били истицани, као што је употреба лексеме 'један' у нормативним генеричким реченицама, у предикату, и у контекстима у којима је могућа двосмисленост између специфичне и неспецифичне интерпретације. Кандидаткиња је такође закључила да присуство одређеног члана у датом језику не утиче на развој неодређеног члана, иако присуство одређеног члана утиче на категоризацију лексеме 'један' као чланске у постојећим граматикама датих језика.

У *осмом* поглављу кандидаткиња резимира налазе из претходних поглавља, како о лексеми *један*, тако и о лексеми *неки*, али и о недетерминисаној, „голој“ именици у српском језику. Затим предлаже импликациону граматикализациону скалу за српски језик. На крају истиче и ограничења граматикализационе теорије, која предлаже само семантичко-прагматичке критеријуме за развој неодређеног члана, док су синтаксички критеријуми одсутни — а они су, како с правом закључује кандидаткиња, пресудни, јер лексема 'један' мора бити обавезна да би се могла назвати чланом.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији:

- Турић, Љубица. „Грамматикализација и генеричке реченице са *један/един* у српском и у бугарском”. *Филологически форум* 2 (2015): 41–48. (ISSN 2367-8119)

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

На основу истраживања спроведеног у дисертацији кандидаткиња је извела следеће закључке:

- У *realis* контекстима — а то су потврдне изјавне реченице у перфективном перфекту, односно перфекту свршеног глагола, или презенту радње у току, без оператора — синтагме с лексемом *један*, као и синтагме с неодређеним чланом у француском, имају специфичну интерпретацију. Лексема *неки* у истом контексту има додатне значењске компоненте, као што су непознатост референта говорнику и нерелевантност за даљи дискурс, док је лексема *један* у овом погледу неутрална (као и француски неодређени члан), осим када је у експлицитном контрасту с лексемом *неки*.
- У *irrealis* контекстима који искључују специфичну и намећу неспецифичну интерпретацију синтагме, а то су императив и генеричка кондиционална реченица, синтагма с неодређеним чланом у француском и синтагма с лексемом *један* или *неки* у српском подударају се у потпуности: имају неспецифичну интерпретацију.
- У *irrealis* контекстима у којима је могућа или специфична или неспецифична интерпретација неодређене синтагме у француском — а то су домашај модалног глагола (тзв. непрозирни контексти) и домашај универзалног квантификатора — синтагма с лексемом *један* у српском има само специфичну интерпретацију, по чему се разликује од синтагми с лексемом *неки* и синтагми с неодређеним чланом у француском, које се у овим контекстима могу интерпретирати и специфично и неспецифично. У овим контекстима је лексема *неки* ближа неодређеном члану него лексема *један*. Синтагме с лексемом *един* у бугарском се у истим контекстима понаша као синтагма с лексемом *један* у српском: интерпретира се само специфично. Међутим, синтагме с еквивалентним лексемама у румунском, албанском, грчком и турском у истим контекстима двосмислене су између специфичне и неспецифичне интерпретације (мада често постоје додатни елементи у реченици који раздвајају специфичну од неспецифичне интерпретације), што их приближава француским синтагмама с неодређеним чланом.
- Само генеричке реченице нормативног типа прихватају употребу синтагми с лексемом *један* у српском (*Један дечак не плаче*) и синтагми с еквивалентном лексемом у бугарском, албанском, грчком или турском, док у дефиниторним генеричким реченицама овакве синтагме нису прихватљиве ни у једном од наведених језика. С друге стране, у француском (и румунском) не постоје никаква ограничења у погледу синтагми које се могу употребити у дефиниторним генеричким реченицама, те се по овој лексема *један* и француски неодређени члан разликују.
- У предикату, синтагма с лексемом *један* у српском може се тумачити или као маркер специфичности, или као емфатички, афективно-експресивни маркер. Ову другу функцију може имати уз именице које су већ и саме афективно маркиране, или уз именице које су модификоване евалуативним придевом. Иако може имати овакве интерпретације, француски неодређени члан је у предикатским именичким синтагмама у принципу неутралан, и обавезно се употребљава, изузев уз именице које имају обележје институционализованости (професија, титула, национална припадност, итд.), те се по овој карактеристици српски и француски разликују. У бугарском је ситуација слична оној у српском, с том разликом што се лексема *един* може употребити и уз именице које денотирају професије итд., и тако их претворити у евалуативне. У румунском, албанском, грчком и турском, еквивалентна лексема такође је углавном неутрална, као и неодређени члан у француском, мада није обавезна. Уз именице које су обележене као институционализоване, међутим, еквивалентна лексема се не употребљава, као ни у француском. Лексема *неки* се у предикату понаша као маркер специфичности, мада може под одређеним условима функционисати као афективни маркер уз именице које имају обележје институционализованости.
- Када су у питању импликационе скале постулиране у оквиру теорије граматикализације, ступањ употреба неодређеног члана у дефиниторној генеричкој реченици налази се на самом крају импликационе скале, незнатно испред употреба у предикату уз именице с обележјем [+институционализовано], мада може бити и хијерархијски једнака с овом употребом. Аргумент за постављање предикатских употреба даље на скали у односу на дефиниторне генеричке реченице јесте

чињеница да се у француском и румунском неодређени члан може употребити у дефиниторној генеричкој реченици, али не у предикату уз именице с обележјем [+институционализовано].

- Употребе у предикату уз неутралне именице (које нису маркиране обележјем [+институционализовано] нити су скаларне) развиле би се после неспецифичних употреба под домаћајем модала или универзалног квантификатора. Аргумент за овакав редослед ступњева на граматикализационој скали јесте чињеница да су у албанском и грчком синтагме с лексемом 'један' већ двосмислене у овом контексту, али да лексема 'један' није устаљена у предикату уз неутралне именице.
- Употребе лексеме 'један' у *irrealis* контекстима који искључују специфичну интерпретацију, у предикату када је именица скаларна или када је модификована евалуативним придевом и у нормативним генеричким реченицама, хијерархијски су једнаке. Аргумент за овакав поредак јесте чињеница да је у бугарском и српском у свим овим контекстима могуће употребити лексему 'један'.
- Оно што српску лексему *један* несумњиво приближава француском неодређеном члану јесте могућност употребе у генеричкој реченици.
- Синтагма с лексемом *један* није двосмислена под домаћајем модалног глагола или универзалног квантификатора, што је важна карактеристика француског неодређеног члана.
- У француском је неодређени члан обавезни члан синтагме, што се за српску лексему *један* не може рећи, иако је њена употреба у одређеним контекстима обавезна. Обавезност употребе јесте пресудни фактор када се говори о неодређеном члану (и члану уопште), али теоријски приступ коришћен у овој дисертацији не омогућава такво испитивање, те представља ограничење коришћеног приступа.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА НАПОМЕНА:

Докторска дисертација Љубице Ђурић представља значајан допринос изучавању ненумеричких употреба лексеме *један* у српском језику, и неодређености уопште, што у савременој лингвистици није у довољној мери испитано. Дисертација је такође значајна за изучавање српскога језика у контексту балканског језичког савеза, те тако представља и допринос балканској лингвистици, али и контрастивним изучавањима српског језика. Кандидаткиња је показала солидну теоријску упућеност и способност за постављање и проверавање научних хипотеза. Текст дисертације је чврст, логичан и добро спроведен. Истраживање је изведено доследно и савесно у оквиру задатог теоријског оквира, а закључци, који су јасно формулисани, нужно произилазе из теоријског оквира и примењене методологије.

X ПРЕДЛОГ:

На основу укупне оцене дисертације, Комисија предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета и Стручном већу Универзитета у Београду да прихвате овај извештај о оцени докторске дисертације коју је Љубица З. Ђурић предала под насловом „Грамаатикализација броја 'један' у српском као балканскословенском језику у поређењу с француским: ареална и типолошка перспектива” и да кандидаткињу позове на усмену одбрану.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1. др Веран Станојевић, ванредни професор Филолошког факултета у Београду
2. др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошког факултета у Београду
3. др Биљана Сикимић, научни саветник Балканолошког института САНУ